

Rosana Ratkovčić
Umjetnička akademija, Osijek

27. 8. 2011.

Pregledni rad / *Subject review*

Kasnogotičko zidno slikarstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj

Ključne riječi: kasnogotičko zidno slikarstvo, »hrvatski« slikari, Petrovina, Novigrad na Dobri, Zadobarje, Trg kod Ozlja
Keywords: late-Gothic wall painting, »Croatian« painters, Petrovina, Novigrad na Dobri, Zadobarje, Trg near Ozalj

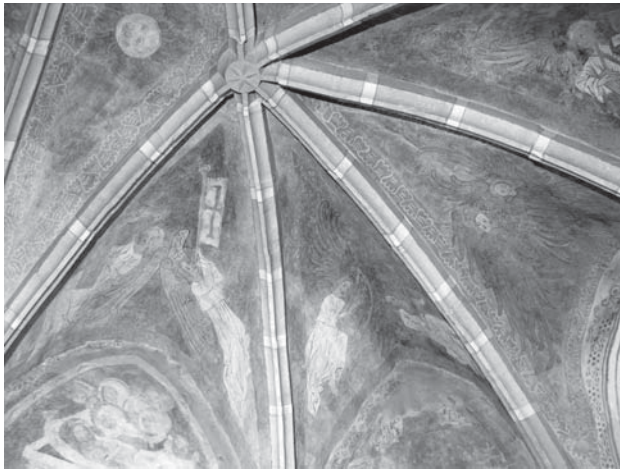
Na završetku perioda srednjovjekovnog zidnog slikarstva u kontinentalnoj Hrvatskoj, na kraju 15. i u prvoj polovici 16. stoljeća, najveća skupina zidnih slika sačuvana je na području južno od Save, vjerojatno zbog toga što je to područje bilo najmanje izloženo turskim napadima i nije potpalo pod tursku vlast. Krajem 15. ili početkom 16. stoljeća mogu se datirati zidne slike na svodu svetišta u župnoj crkvi Uznesenja Marijina u Novigradu na Dobri i župnoj crkvi sv. Petra u Petrovini, gdje su zidovi svetišta oslikani ranijim ciklusom, iz prve polovice 15. stoljeća. Posebno se može istaknuti skupina koju sam u svojim ranijim istraživanjima povezala sa zidnim slikama u kapeli sv. Antuna u Zadobarju, a uključuje zidne slike u proštenjarskoj kapeli Majke Božje Snježne u Volavju i župnoj crkvi Rođenja Marijina u Sveticama. Zidne slike te skupine datirala sam u drugu četvrtinu 16. stoljeća i pripisala ih djelovanju domaće radionice, koju sam povezala sa skupinom zidnih slika na slovenskom teritoriju, koje se svrstavaju u krug »hrvatskih slikara«. Uz tu skupinu smatram da se može povezati i nedavno otkriveni fragment zidne slike s motivom Jakovljevih ljestava u župnoj crkvi sv. Nikole u Žumberku. Pretpostavila sam da radionica uz koju sam povezala tu skupinu zidnih slika vjerojatno dolazi iz Hrvatskog primorja. Fragment zidne slike s motivom sv. Fabijana i sv. Sebastijana u kapeli Svih Svetih u Trgu kod Ozlja, koji sam povezala s radionicom majstora iz Podpeči, potvrđuje kako je taj dio kontinentalne Hrvatske, na kraju srednjovjekovnog perioda, bio više okrenut primanju utjecaja iz mediteranskog kruga, što je vjerojatno u vezi sa širenjem posjeda frankopanske obitelji i njihovim pokroviteljstvom nad zidnim slikama.

Među spomenicima srednjovjekovnog zidnog slikarstva na prostoru kontinentalne Hrvatske mogu se uočiti tri skupine, gdje zemljopisni položaj i povijesne prilike utječu na stilsku obilježja zidnih slika koja u nekom periodu prevladavaju na određenim područjima. Ishodišta u talijanskom slikarstvu trećenta prisutna su na velikoj skupini spomenika koja se proteže od Zagreba, preko požeškog područja, prema istoku Hrvatske. U prvoj polovici 15. stoljeća težište razvoja zidnog slikarstva prebacuje se na prostor Hrvatskog zagorja, gdje se nalazi grupa spomenika s ranim obilježjima mekog stila i internacionalne gotike. Nakon zastoja u umjetničkom djelovanju koji nastupa tokom druge polovice stoljeća, s pojačanom opasnosti od turskih prodora, veći broj zidnih slika sačuvan je s kraja 15. i početka 16. stoljeća. U tom periodu vodeću ulogu u razvoju zidnog slikarstva preuzima područje južno od Save, najmanje izloženo turskim napadima.

Godine 1490. na ugarsko-hrvatsko prijestolje dolazi dinastija Jagelovića, u čije vrijeme nastupa konačna prevlast feudalne oligarhije nad kraljevskom vlašću, dok jagelonski

vladari pokazuju nesposobnost u suprotstavljanju turskoj najezdi.¹ Strahovit poraz na Krbavskom polju 1493. godine otvorio je Turcima put u Slavoniju.² Nakon smrti Petra Berislavića 1520. godine Turci su izravno zaprijetili Hrvatskoj, a velika područja padaju pod tursku vlast nakon bitke na Mohačkom polju 1526. godine.³ Godine 1527. Turci su zauzeli Obrovac, 1527. i 1528. Krbavu i Liku, a 1536. osvojili su Požegu, pa se pod turskom vlašću nalazi područje do crte Požega–Bihać–Velebit.⁴

Zapadno od tog područja i južno od Save sačuvana je najveća skupina zidnih slika koje se po prisutnosti zakašnjelih gotičkih stilskih oblika mogu datirati na kraj 15. ili početak 16. stoljeća. Na tim zidnim slikama prevladava heterogen stilski izraz, bez jedinstvenih stilskih obilježja. Prepoznajemo elemente gotičkog slikarstva, koji su preoblikovani zbog dugog ponavljanja oblika i gubitka razumijevanja izvornih stilskih pobuda. Toj skupini pripadaju zidne slike na svodu župne crkve sv. Petra u Petrovini i župne crkve Uznesenja Marijina u Novigradu na Dobri, kao i fragment na sjevernom zidu u kapeli Svih Svetih u Trgu

1. Petrovina, župna crkva sv. Petra, svod svetišta, *Anđeli svirači*, kraj 15. ili početak 16. stoljeća (snimio M. Pelc) / Petrovina, parish church of St Peter, chancel vault, *Musician Angels*, late 15th or early 16th century (photo M. Pelc)

2. Novigrad na Dobri, župna crkva Uznesenja Marijina, svod svetišta, *Anđeli svirači*, kraj 15. ili početak 16. stoljeća / Novigrad na Dobri, parish church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, chancel vault, *Musician Angels*, late 15th or early 16th century

kod Ozlja. Posebnu skupinu zidnih slika na tom području predstavljaju one koje se mogu povezati uz ciklus u kapeli sv. Antuna u Zadobrarju, a uključuju i zidne slike u župnoj crkvi Rođenja Marijina u Sveticama i proštenjarskoj kapeli sv. Marije Snježne u Volavju.⁵ Uz tu skupinu smatram da se može povezati i nedavno otkriveni fragment u župnoj crkvi sv. Nikole u Žumberku.

U župnoj crkvi sv. Petra u Petrovini zidovi gotičkog poligonalnog svetišta oslikani su prizorima iz ciklusa Kristove muke, koji se mogu datirati u prvu polovicu 15. stoljeća, a predstavljaju najranije poznate zidne slike na ovom području.⁶ Drugom, kasnijem sloju pripadaju zidne slike na križno-rebrastom svodu svetišta. U zapadnom svodnom polju, uz trijumfalni luk, nalazi se prizor s likom Krista okruženim oblakastim ornamentom, koji pridržavaju dva anđela. U svodnim poljima koja okružuju taj motiv slikani su medaljoni s likovima sv. Petra i Pavla, zaštitnika crkve, i simboličnim likovima evanđelista, a u ostalim svodnim poljima slikani su anđeli svirači i kerubini.

Anđeli svirači i kerubini na svodu župne crkve sv. Petra u Petrovini najbliži su tipu anđela kakav je krajem 15. i početkom 16. stoljeća prisutan u slikarstvu Njemačke i Švicarske. Sličnost možemo uočiti s likovima anđela na svodu karmelićanskog samostana u Frankfurtu, gdje su nabori i fizionomije slikani grafički, tankim crnim linijama, kao i na anđelima u Petrovini. Zidne slike u Frankfurtu djelo su Jörga Ratgeba iz 1514.–1517. godine, u čijem se radu obilježja kasnogotičkog realizma spajaju s elementima ranog manirizma, a prisutni su utjecaji H. Holbeina i M. Grünewalda.⁷ Na osnovi tih sličnosti možemo pretpostaviti da su zidne slike na svodu svetišta crkve sv. Petra u Petrovini vjerojatno nastale početkom 16. stoljeća, kao djelo majstora formira-

nog pod utjecajem njemačkoga kasnogotičkog slikarstva s kraja 15. i početka 16. stoljeća.

Anđeli svirači prikazani su i na gotičkom križno-rebrastom svodu župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Novigradu na Dobri. U središnjem polju svoda slikan je medaljon s prikazom *Krunidbe Bogorodice*, iznad njega u središnjoj osi polja nalazi se medaljon s Kristovim monogramom, a medaljon s Marijinim monogramom smješten je u istoj osi u sljedećem svodnom polju. U ostalim svodnim poljima slikani su parovi anđela od kojih su neki s oruđem Kristove muke, dok su ostali prikazani kako sviraju na različitim glazbalima.

U različitim položajima i pokretima anđela s glazbalima može se uočiti oslobađanje u prikazivanju tijela u pokretu koje nastupa u kasnom periodu gotičkog slikarstva. Slikanje nabora u ogrubjelim, sumarnim oblicima, koji pokazuju zamor u odnosu na gotičku pokrenutost, vjerojatno upućuje na kasniji nastanak tog ciklusa, na kraju 15. ili početku 16. stoljeća. U dekorativnom motivu vaze iz koje izlaze snopovi cvijeća možemo prepoznati i prodiranje renesansnih utjecaja.

Velika je razlika u načinu na koji su slikani anđeli na svodu u Petrovini i Novigradu na Dobri, a pokazuje svu heterogenost u preradbama gotičkih stilskih oblika na kraju gotičkog perioda. U Petrovini se u slikanju vitkih izduženih nježnih tijela anđela obavijenih haljinama i krilima s brižljivo iscrtanim naborima i perima može primijetiti dosta visoka likovna vrijednost zidnih slika, dok sumarnije modelirani i grublje slikani anđeli u Novigradu na Dobri pokazuju rad puno slabijeg majstora.

Slikanje anđela svirača u poljima gotičkog križno-rebrastog svoda svetišta povezuje se s ikonografskim programom

Kranjskog prezbiterija, čija pojava je u prvoj polovici 15. stoljeća zabilježena po svojoj srednjoj Europi, u Sloveniji, Koruškoj, Primorskoj, Furlaniji i Tirolu.⁸ Ikonografski program Kranjskog prezbiterija obuhvaća prikazivanje apostola kao stupova crkve na zidovima svetišta, na svodu je *Majestas Domini*, uz kojeg su naslikani simboli evanđelista, crkveni oci (Italija i italski utjecajni krug), anđeli svirači, anđeli s natpisnim trakama ili s *Arma Christi*. U podlučnim poljima toga sustava oslikavanja nalazimo razne prizore iz života svetaca, a na stijeni trijumfalnog luka Kaina i Abela te Marijino navještenje.⁹

Janez Höfler navodi kako prikaz anđela svirača na »kranjskom svodu« ima ishodišta u burgundskom zidnom slikarstvu oko 1400. godine, koja su mogla doći do Slovenije preko jugozapadnonjemačkog ili sjevernotalijanskog posredništva.¹⁰ Prikazi anđela svirača na svodu svetišta župne crkve sv. Petra u Petrovini i Uznesenja Marijina u Novigradu na Dobri pokazuju zastupljenost te teme i na području kontinentalne Hrvatske. Ti lokaliteti dosta su blizu graničnog područja sa Slovenijom, pa vjerojatno možemo pretpostaviti da je tema anđela svirača na gotičkom svodu do nas mogla doprijeti posredstvom dodira sa slovenskim kulturnim prostorom.

Na prikazima anđela svirača na svodu svetišta u Petrovini i Novigradu na Dobri može se primjetiti kako se na različite načine pokazuje posustajanje stila na završetku gotičkog perioda. Na zidnim slikama u kapeli sv. Antuna u Zadobarju preradbe gotičkog stila toliko su dosljedno provedene da nastaje jedinstven i samosvojan likovni izraz svojstven tom majstoru, odnosno radionici kojoj pripada, koji se može prepoznati i na zidnim slikama u župnoj crkvi Rođenja Marijina u Sveticama i u proštenjarskoj kapeli Majke Božje Snježne u Volavju.¹¹

Na zidnim slikama u Zadobarju glagoljicom je napisana godina 1539., koja možda označava godinu završetka zidnih slika ili terminus post quem non za njihovo datiranje.¹² U skladu su s tom godinom, odnosno kasnim datiranjem u drugu četvrtinu 16. stoljeća, i stilska i morfološka obilježja zidnih slika tog majstora. Nezainteresiranost za prikazivanje nabora koji se pretvaraju u nizove paralelnih linija, uz ravne završetke haljina pri dnu, kao i prevladavajuća dekorativnost ostvarena jednakim tretiranjem haljina likova, pozadine i uzoraka bordura, obilježja su kasnog gotičkog slikarstva kada se pokrenuti gotički oblici sve više pretvaraju u otvrdnule forme dekorativnog utiska.

Zidne slike koje pripisujemo majstoru iz Zadobarja mogu se povezati s grupom spomenika na slovenskom teritoriju koji se svrstavaju u krug »hrvatskih slikara«, a vežu se uz djelovanje majstora Tome iz Senja koji je potpisao i datirao zidne slike u crkvi sv. Jedrti u Nadlesku pri Ložu.¹³ Ispod oltarne slike sa sv. Mihovilom, na lijevoj strani trijumfalnog luka, nalazi se natpis u pseudorenesansnoj kapitali: M(EŠ)TAR + TOMAS + OD + SEGNA + FECIT +

1511 +.¹⁴ Zidne slike u Nadlesku s potpisom majstora Tome iz Senja povezuje se s pričom Primoža Trubara u uvodu u katekizam iz 1575. godine, da je njegov otac dao crkvu u Rašici ukrasiti nekom hrvatskom slikaru, pa je od tada naziv »hrvatska« skupina postao prihvaćen pojam u slovenskoj povijesti umjetnosti.¹⁵ Potpisane i datirane zidne slike u Nadlesku smatraju se glavnim primjerom djelovanja te »hrvatske« skupine slikara i spadaju među najranije, a toj skupini pripisuje se oko dvadeset pet spomenika iz drugog, trećeg i četvrtog desetljeća 16. st., koji se rasprostiru na području od Ljubljane do Bele krajine.¹⁶

U kapeli sv. Antuna u Zadobarju do sada su bili poznati prizori slikani u apsidi i na zidu trijumfalnog luka.¹⁷ Unatoč kasnom nastanku zidnih slika u drugoj četvrtini 16. stoljeća, apside je oslikana po romaničkom ikonografskom programu, s prizorom *Majestas Domini* okruženim simbolima evanđelista u školjci i likovima apostola u donjem pojasu. U gornjem pojasu na zidu trijumfalnog luka nalazi se prizor *Navještenja*, a u donjem pojasu s lijeve strane je *Imago pietatis*, a s desne strane *Kamenovanje sv. Stjepana*.

Nedavno su u restauratorskim radovima očišćene i zidne slike na sjevernom zidu lađe,¹⁸ koje pokazuju nove dodirne točke sa slovenskim primjerima povezanim sa skupinom »hrvatskih« slikara. U gornjem pojasu nalazi se prizor *Poklonstva kraljeva*, a u donjem pojasu su prizori iz Geneze, među koje su umetnuti svetački likovi. U ciklusu Geneze zanimljiv je ikonografski detalj na prizoru *Stvaranja Eve*, gdje je uobičajeni lik Boga Oca iz prikaza Geneze zamijenjen likom Krista, čije je nago tijelo omotano u crveni ogrtač, a na prsima, rukama i nogama vide se krvave rane.

Prizor *Poklonstva kraljeva* u kapeli sv. Antuna u Zadobarju pokazuje najviše sličnosti s prizorom *Poklonstva* u Maršičima, a dodirne točke mogu se primijetiti i s prizorima *Poklonstva* u Lopati, kao i u Nadlesku, na zidnim slikama koje je potpisao majstor Toma iz Senja i datirao 1511. godine,¹⁹ a koje predstavljaju osnovu za prepoznavanje i određivanje »hrvatske« skupine slikara na slovenskom teritoriju.

Na svim navedenim lokalitetima jednak je ikonografski tip *Poklonstva*, sa starim kraljem koji kleči pred Isusom u Marijinu krilu, i mladim kraljevima koji jašu na konjima u povorci iza njega. Sličan je i način na koji su slikani bijeli konji s crvenom ormom. Pri usporedbi prizora *Poklonstva* u Zadobarju i Maršičima može se uočiti i jednaka kompozicija s Marijom koja sjedi pred štalicom, a u krilu drži malog Isusa. Na vrlo sličan način slikan je Marijin lik, omotan u crveni ogrtač s grubim naborima slikanim debelim linijama tamnije crvene boje, na glavi nosi krunu, a duga kosa slikana oker bojom pada joj po ramenima. Sličan je i lik Josipa smješten u pozadini Marije, s bačvicom pored njega. Na gotovo jednak način slikana je i štalica, s dvostrukim krovom koji nose grede i pregradom iza koje se nalaze životinje.

3. Zadoborje, kapela sv. Antuna, sjeverni zid lađe, *Poklonstvo kraljeva* (detalj), 1539. / Zadoborje, chapel of St Anthony, north wall of the nave, *Adoration of the Magi*, 1539

4. Maršiči pri Ortneku (Slovenija), crkva sv. Urha, sjeverni zid lađe, *Poklonstvo kraljeva* (detalj), tridesete ili četrdesete godine 16. stoljeća / Maršiči pri Ortneku (Slovenia), church of St Ulrich, north wall of the nave, *Adoration of the Magi*, 1530s/1540s (<https://picasaweb.google.com/109785782261824869224/SVURHMARI?gsessionid=6xFtT7fxcmkYjGeG9ezeg#5227635194043968642>)

Dodirne točke mogu se primijetiti i u slikanju kraljeva na konjima. U Maršičima je dio prizora sa srednjim kraljem uništen kasnijim probijanjem prozora, ali se u liku posljednjeg, najmlađeg kralja uočavaju brojne sličnosti s posljednjim kraljem u povorci u Zadoborju. Osim već spomenutih dodirnih točaka u slikanju bijelih konja s crvenom ormom, koje su zajedničke svim prizorima *Poklonstva* iz te skupine, može se primijetiti i sličnost u slikanju konja u profilu i kralja koji je u poluprofilu smješten na konju na pomalo nespretan način. Njegove noge slikane su u profilu, a gornji dio tijela i glava okrenuti su prema naprijed. Sličan je i položaj kraljevih ruku, u Maršičima kralj ima desnu ruku savijenu u laktu, a lijevu ispruženu prema naprijed, dok su ruke kralja u Zadoborju u istom položaju, ali u obrnutom rasporedu.

Na južnom zidu lađe u Zadoborju za sada su očišćeni samo fragmenti uz gornji rub, među kojima se na desnoj strani raspoznaju raširena krila i glava anđela. Fragment u donjem dijelu na kojem se vidi mala naga ruka upućuje da se ovdje vjerojatno nalazi prizor *Posljednjeg suda*. *Posljednji sud* slikan je i na južnom zidu lađe u Lopati, s arkandelom Mihovilom koji drži vagu,²⁰ a arkandeo Mihovil s vagom nalazi se i na trijumfalnom luku u Nadlesku,²¹ pa možemo očekivati da je na sličan način prikazan i u Zadoborju.

Sve te sličnosti predstavljaju novu potvrdu za povezivanje ciklusa u Zadoborju sa skupinom zidnih slika u Sloveniji koje se pripisuju djelovanju »hrvatskih« slikara. Usporedba s primjerima na tlu Slovenije donosi nove spoznaje o radionici koja je načinila zidne slike u Zadoborju, Sveticama i Volavju, a pokazuje se kao domaća radionica slikara koji dolaze iz Hrvatskog primorja i djeluju u kontinentalnom

području Hrvatske i Slovenije. Glagoljska pismenost je od 11. do 14. stoljeća obuhvaćala primorski dio Hrvatske: Istru, Kvarnerski bazen, Krk i Cres, da bi se od 15. stoljeća proširila i u unutrašnjost.²² U tom smislu možemo pretpostaviti da širenje glagoljske pismenosti u unutrašnjosti Hrvatske prati i dolazak domaćih majstora zidnih slika, čija je rasprostranjenost u 15. stoljeću dobro poznata na istarskom području. Porijeklo majstora Tome iz Senja potvrđuje ishodište te skupine slikara u primorskom području Hrvatske.

Spomenici srednjovjekovnog zidnog slikarstva na području Hrvatskog primorja, koji bi mogli pružiti dokaz o primorskom porijeklu radionice koja djeluje u Zadoborju, Volavju i Sveticama, i osnovu za istraživanje njezina formiranja, slabo su sačuvani i istraženi. Zidne slike u crkvi sv. Florijana u Kubeđu, u slovenskoj Primorskoj, povezuju se sa slikarstvom hrvatske skupine, dok se u fizionomijama likova primjećuje udaljavanje od načina »hrvatskih« slikara i veza s radionicom Ivana iz Kastva.²³

Vincent i Ivan iz Kastva najznačajniji su domaći slikari druge polovice 15. stoljeća u Istri, a iako svojim djelovanjem pripadaju istarskoj sredini, njihov potpis pokazuje njihovo primorsko porijeklo. Zidne slike u Kubeđu, kao spona između radionice Ivana iz Kastva i »hrvatske« skupine slikara, pokazuju kako u djelovanju istarskih radionica domaćih majstora iz treće četvrtine 15. stoljeća možemo potražiti ishodište za formiranje domaće radionice koja u drugoj četvrtini 16. stoljeća djeluje u Zadoborju, Volavju i Sveticama. Kod istarskih slikara, kao što je Šareni majstor, koji se povezuje s radionicama Vincenta i Ivana iz Kastva,²⁴ također je prisutno otvrdnjavanje nabora i pretvaranje kompozicija

u dekorativne sheme, što je u radu radionice majstora iz Zadobarja postalo osnovno svojstvo kompozicije.

Uz skupinu zidnih slika u Zadobarju, Volavju i Sveticama smatram da se može povezati i nedavno otkriveni fragment u župnoj crkvi sv. Nikole u Žumberku. Crkva sv. Nikole u Žumberku jednobrodna je građevina s poligonalnim svetištem nadsvođenim križno-rebrastim svodom, a na jugozapadnom zidu svetišta, pored vrata današnje sakristije, u konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima 2008. godine očišćen je fragment zidne slike s likom anđela pored kojeg se nalaze ljestve.²⁵

Motiv anđela pored ljestvi vjerojatno pripada ikonografiji prizora *Jakovljeve ljestve*, koji predstavlja viđenje u snu starozavjetnog patrijarha Jakova, s ljestvama koje se protežu od zemlje do neba, anđelima koji po ljestvama silaze i uzlaze i Bogom koji mu obećava blagoslov, savez, posjed »obećane zemlje« i brojno potomstvo.²⁶ To je jedini poznati prikaz ovog motiva u srednjovjekovnom zidnom slikarstvu u Hrvatskoj. Neuobičajenu pojavu tog motiva možda možemo povezati sa simbolikom teofanije, ili s ikonografskim motivom *Abrahamova krila*, alegoričnim prikazom *Raja* gdje sva trojica starozavjetnih patrijarha drže u krilima duše pravednika, pa je alegorično značenje *Bogojavljenja* ili *Raja* vjerojatno razlog prikaza tog motiva u svetištu.

Fragmentarno sačuvani detalji lica, oči, nos i usta, izvedeni su grafički, linijama sive boje, bez sjenčanja, a linearni način prevladava i u slikanju cjelokupnog lika anđela. Rukavi njegove bijele košulje slikani su sivim obrisnim linijama, kao i šake na njegovim rukama. Nabori na haljini slikani su crvenim linijama na oker podlozi, a u oblikovanju nabora prevladava nizanje paralelnih linija izvučenih debljim potezima kistom. Prevladavajuća grafička obilježja u slikanju lica i oblikovanju nabora, kao i skromna skala boja u kojoj prevladavaju zemljane boje oker i crvena, pokazuje da se i taj fragment vjerojatno može povezati sa skupinom zidnih slika u crkvi sv. Antuna u Zadobarju, sv. Marije u Sveticama i kapeli Marije Snježne u Volavju, s kojima ih povezuje blizak i zemljopisni položaj, na području na kojem smo već utvrdili djelovanje ove radionice.

Nedaleko od tih lokaliteta nalazi se kapela Svih Svetih u Trgu kod Ozlja, gdje je na sjevernom zidu lađe fragmentarno sačuvana zidna slika s likovima sv. Fabijana i sv. Sebastijana.²⁷ Slikana je ograničenom skalom zemljanih boja u kojoj prevladavaju crvene i narančaste nijanse. Za razliku od zidnih slika iz skupine u Zadobarju, Volavju i Sveticama, gdje upotrebu jednostavne skale zemljanih boja prati i jednostavan likovni izraz majstora, u Trgu se u načinu na koji je korištena ovako skromna skala boja, da bi u kombinaciji s bijelom bojom bio ostvaren prizor monumentalnog utiska, prepoznaje rad kvalitetnog majstora. Blago sjenčanje nabora i slikanje bijele pozadine, kao i izdvajanje prikaza sa svetačkim likovima na sjevernom zidu lađe, obilježja su kasnog gotičkog slikarstva, pa tu zidnu sliku

5. Zadobarje, kapela sv. Antuna, sjeverni zid lađe, *Poklonstvo kraljeva* (detalji), 1539. / Zadobarje, chapel of St Anthony, north wall of the nave, *Adoration of the Magi*, 1539

6. Maršiči pri Ortneku (Slovenija), crkva sv. Urha, sjeverni zid lađe, *Poklonstvo kraljeva* (detalji), tridesete ili četrdesete godine 16. stoljeća / Maršiči pri Ortneku (Slovenia), church of St Ulrich, north wall of the nave, *Adoration of the Magi*, 1530s/1540s (<https://picasaweb.google.com/109785782261824869224/SVURHMARI?gsessionid=6xFtT7fxcmkyljGeG9ezeg#5227635242806521970>)

7. Žumberak, župna crkva sv. Nikole, sjeverni zid svetišta, *Jakovljeve ljestve* (detalj), druga četvrtina 16. stoljeća / Žumberak, parish church of St. Nicholas, north wall of the chancel, *Jacob's Ladder* (detail), second quarter of the 16th century

8. Zadobarje, kapela sv. Antuna, sjeverni zid lađe, *Sv. Fabijan i sv. Sebastijan*, 1539. / Zadobarje, chapel of St. Anthony, north wall of the nave, *Saints Fabian and Sebastian*, 1539

vjerojatno treba datirati na kraj 15. ili početak 16. stoljeća.

Sličan prizor s likovima sv. Fabijana i sv. Sebastijana nalazi se na južnom zidu trijumfalnog luka u crkvi sv. Nikolaja u Dolenjem Kronovu u Sloveniji.²⁸ Slična je ikonografska kompozicija s likom sv. Fabijana koji nosi papinski štap s trostrukim križem, na lijevoj strani, u poluprofilu okrenutim prema sv. Sebastijanu, čije je nago tijelo izbodeno strijelama, koji se nalazi na desnoj strani prizora. Ova zidna slika se po stilskim karakteristikama povezuje s radom majstora iz Podpeči, koji djeluje oko 1500. godine,²⁹ što je u skladu s datiranjem zidne slike u Trgu na početak 16. stoljeća. Mala zemljopisna udaljenost između Dolenjeg Kronova i Trga opravdava pretpostavku o kretanju majstora i prenošenju utjecaja.

124

Majstora iz Podpeči smatra se suradnikom radionice Ivana iz Kastva,³⁰ pa na osnovi tih veza možemo pretpostaviti da majstor koji je izveo zidnu sliku u Trgu također dolazi iz primorskog kruga. Pripadnost tom kulturnom prostoru pretpostavili smo i u skupini zidnih slika u Zadobarju, Volavju i Sveticama. Ti primjeri pokazuju kako zidno slikarstvo na području južno od Save vjerojatno prima utjecaje iz primorskog kruga, za razliku od srednjoeuropskih utjecaja koji su do tada prevladavali u sjevernom dijelu Hrvatske.

Prizor sa sv. Sebastijanom i sv. Fabijanom slika je i na sjevernom zidu lađe u kapeli sv. Antuna u Zadobarju, u donjem pojasu ispod prizora *Poklonstva*. Različita je kompozicija prizora: dok je u Trgu kompozicija vertikalna, s dva svetačka lika smještena jedan pored drugog, u Zadobarju je kompozicija horizontalna. Sv. Sebastijan smješten je u središtu, a s obje strane nalaze se likovi krvnika, koji iz luka gađaju njegovo tijelo već izbodeno strijelama. Sv. Fabijan smješten je s desne strane prizora, slika u većem mjerilu, tako da vidimo samo gornji dio njegova tijela, s podignutim rukama u kojima drži križ. Iako oba majstora slikaju sa sličnom skalom boja ograničenom na zemljane tonove, velika je razlika u načinu njihova slikanja. Dok smo kod majstora u Zadobarju već ukazali na jednostavna likovna sredstva, grube oblike i shematski slikane nabore i anatomske detalje, majstor iz Trga vješto se koristi ograničenom skalom boja, pa slikanjem krupnih likova s finim obrisnim linijama, uz blago sjenčanje nabora, uspijeva ostvariti prizor monumentalnog utiska.

Ako prihvatimo datiranje sačuvanog fragmenta u Trgu na početak 16. stoljeća, a ciklusa u Zadobarju 1539. godine, s obzirom na zemljopisnu blizinu, možemo pretpostaviti da je majstor koji je radio u Zadobarju mogao poznavati zidne slike u Trgu i/ili u Dolenjem Kronovu te da su upravo takvi kasnogotički majstori mogli predstavljati uzor na osnovi kojeg majstori iz radionice u Zadobarju formiraju svoj jednostavni likovni izraz, zasnovan na skromnoj zemljanoj skali boja, grubim oblicima i naglašenoj linearnosti, da bi u dosljednoj upotrebi tih osnovnih likovnih oblika ostvarili snažan dojam zidnih slika.

Na većini tih lokaliteta sa zidnim slikama na području južno od Save zabilježena je upotreba glagoljice. U Petrovini su glagoljski grafiti utvrđeni na zidnim slikama na sjevernom zidu svetišta.³¹ U Zadobarju je glagoljicom zabilježena godina 1539. za koju sam pretpostavila da bi mogla predstavljati datum dovršenja zidnih slika. U Trgu je Branko Lučić zabilježio postojanje glagoljskih grafita na zidnoj slici na južnom pročelju,³² u crkvi se nalazila nadgrobna ploča popa glagoljaša Benka Jakovčića s glagoljskim natpisom,³³ a postojanje glagoljice u Trgu kod Ozlja spominje i Radoslav Lopašić i tvrdi da je ona ovdje živjela još u 17. stoljeću.³⁴

Rana središta upotrebe glagoljice bili su frankopanski posjedi u Hrvatskom primorju,³⁵ pa širenje glagoljice prema unutrašnjosti Hrvatske, sve do karlovačkog područja, od-

9. Trg kod Ozlja, kapela Svih Svetih, sjeverni zid lađe, *Sv. Fabijan i sv. Sebastijan*, kraj 15. ili početak 16. stoljeća / Trg near Ozalj, chapel of All Saints, north wall of the nave, *Saints Fabian and Sebastian*, late 15th or early 16th century

10. Dolenje Kronovo (Slovenija), crkva sv. Nikolaja, *Sv. Fabijan i sv. Sebastijan*, oko godine 1500. / Dolenje Kronovo (Slovenia), church of St Nicholas, *Saints Fabian and Sebastian*, c. 1500 (Janez Höfler, *Srednjeveške freske v Sloveniji, Okolice Ljubljane z Notranjsko, Dolenjsko in Belo krajino*, III, Ljubljana 2001, fig. 16)

nosno do Petrovine, koja se smatra krajnjom točkom dopiranja glagoljice na sjever,³⁶ vjerojatno možemo povezati sa širenjem frankopanskih posjeda. U Ozlju je 3. svibnja 1437. knez Bartol Frankopan izdao ispravu pisanu glagoljicom, u kojoj »plemenitim purgarima slobodnoga Trga našega«, daje »žirov'no is'pašće, ... da uživaju i raduju spored', našimi kmeti u Mirkovom polju«.³⁷

Na zidnim slikama u Sveticama prisutan je grb frankopanske obitelji, što upućuje da možemo pretpostaviti frankopansko pokroviteljstvo nad ovim zidnim slikama, a time vjerojatno i nad onima u Zadobarju i Volavju, s kojima smo povezali djelovanje iste radionice. Vjerojatno primorsko porijeklo radionice koja djeluje u Zadobarju, Volavju i Sveticama, kao i veze s primorskim krugom majstora koji je radio u Trgu, upućuju na pretpostavku da je dolazak tih slikara u vezi sa širenjem frankopanskih posjeda i njihovim pokroviteljstvom nad zidnim slikama. Frankopani su kao moćna feudalna obitelj sa snažnim političkim vezama i velikim bogatstvom svoju moć potvrđivali i pokroviteljstvom crkava i samostana i s njima povezanom umjetničkom djelatnošću.³⁸ Možda možemo pretpostaviti kako Frankopani i narudžbom zidnih slika domaćih majstora pokazuju svoje opredjeljenje u promicanju kulture i umjetnosti ukorijenjene u domaću tradiciju.

BILJEŠKE

- 1 TOMISLAV RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1997., 97.
- 2 IVE MAŽURAN, *Turske provale i osvajanja u Slavoniji od kraja 14. do sredine 16. stoljeća*, u: *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, sv. 1, Osijek, 1991., 19.
- 3 IVE MAŽURAN (bilj. 2), 20.
- 4 TOMISLAV RAUKAR (bilj. 1), 97.
- 5 ROSANA RATKOVČIĆ, *Zidne slike domaćeg majstora u Zadobarju, Volavju i Sveticama*, u: *Starohrvatska prosvjeta*, III serija, sv. 35/2008., 195–208.
- 6 ROSANA RATKOVČIĆ, *Gotičke zidne slike u župnoj crkvi sv. Petra u Petrovini*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 32/2008., 59–68.
- 7 ROSANA RATKOVČIĆ (bilj. 6), 66.
- 8 FANCE STELÉ, *Monumenta artis slovenicae*, Ljubljana, 1934., 5.
- 9 FANCE STELÉ (bilj. 8), 5.
- 10 JANEZ HÖFLER *Srednjeveške freske v Sloveniji, Gorenjska*, I, Ljubljana, 1996., 135.
- 11 ROSANA RATKOVČIĆ (bilj. 5).
- 12 ROSANA RATKOVČIĆ (bilj. 5), 199.
- 13 J. MIKUŽ, *Slikarstvo Hrvatske skupine v šesnajstom stoletju na Slovenskem*, u: *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta, X, Ljubljana, 1973., 15.
- 14 JANEZ HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji, Okolice Ljubljane z Notranjsko, Dolenjsko in Belo krajino*, III, Ljubljana, 2001., 137.
- 15 JANEZ HÖFLER, (bilj. 14), 31.
- 16 JANEZ HÖFLER, (bilj. 14), 31.
- 17 ROSANA RATKOVČIĆ (bilj. 5).
- 18 Radove u crkvi restauriraju konzervatori restauratori Zlatan Kovač i Damir Facan-Grdiša, pod nadzorom Konzervatorskog odjela u Karlovcu.
- 19 JANEZ HÖFLER (bilj. 14), 137.

- 20 JANEZ HÖFLER (bilj. 14).
 21 JANEZ HÖFLER (bilj. 14), 91.
 22 BRANKO FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*. JAZU, Zagreb, 1982., 3.
 23 JANEZ HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji*, Primorska, Ljubljana, 1997., 107.
 24 BRANKO FUČIĆ, *Srednjevjekovno zidno slikarstvo u Istri*. Disertacija. Strojopis. Rijeka–Ljubljana, 1964., 272.
 25 Konzervatorsko-restauratorska istraživanja u unutrašnjosti crkve sv. Nikole u Žumberku 2008. godine vršio je Odjel za zidno slikarstvo i mozaik HRZ-a, pod vodstvom Neve Pološki i Josipa Brekala.
 26 A. BADURINA (ur.) *Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva*, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1979., 292.
 27 Sv. Sebastijanu i sv. Fabijanu blagdan je na isti dan, 20. siječnja, pa se često zajedno prikazuju.
 28 JANEZ HÖFLER (bilj. 14), 82.
 29 JANEZ HÖFLER (bilj. 14), 82.
 30 JANEZ HÖFLER (bilj. 14) 82.
 31 BRANKO FUČIĆ (bilj. 22), 279. Branko Fučić navodi transkripciju ovih glagoljskih grafiti: »1470. (To pisa pop) Petar, komu je zemlja mati; To pisa Ivan (iz) Zagreba (kurziv, 15. stoljeće); Pop Brnaba (kurziv, 16. stoljeće); ...tu je pisal ... zato to pisa let Gospodnjih 1459.
 32 B. LUČIĆ, *Izvjestaj o nalazu glagoljskih zgrafita na gotičkoj fresci južnog pročelja crkve u Trgu kod Ozlja*, 12. 5. 1956. Arhiv Konzervatorskog zavoda u Zagrebu. B. Lučić navodi da je prilikom obilaska kapele 10. svibnja 1956. na južnom pročelju naišao na tragove gotičke freske koja vjerojatno prikazuje sv. Martina te da se na čitavoj sačuvanoj plohi freske nalaze ugrebani glagoljski znakovi.
 33 Postojanje nadgrobne ploče Benka Jakovčića, trškog župnika, zabilježio je B. Fučić (bilj. 22, 139). Na ploči su bili uklesani kalež i patena kao znakovi svećeničkog groba i glagoljski natpis. Orijentaciju za datiranje natpisa pruža podatak da je Benko Jakovčić bio trški župnik 1501.–1516.
 34 R. LOPAŠIĆ, *Karlovac. Poviest i mjestopis grada i okolice*, Zagreb, 1879., 109.
 35 DIANA VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA, *Umjetnost kasnog srednjeg vijeka, u: Sveti trag (devetsto godina umjetnosti zagrebačke nadbiskupije 1094-1994)*, Zagreb, 1994., 157.
 36 DIANA VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA (bilj. 35), 157.
 37 IVAN KUKULJEVIĆ, *Nadpisi sredovječni i novovjeki*, Zagreb, 1891., 59–60.
 38 VJEKOSLAV KLAJČIĆ, *Krčki knezovi Frankopani*, Zagreb, 1901., 95.

Rosana Ratkovčić

Late-Gothic Wall Painting in Inland Croatia

At the end of the era of medieval wall painting in inland Croatia, in late 15th and in the first half of the 16th century, the largest group of wall paintings is preserved in the area south of the Sava River, probably due to the fact that this area was least affected by Ottoman invasions and had never been subjected to Ottoman rule. The wall paintings on the rib vault in the chancel of the parish church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Novigrad na Dobri and in the parish church of St Peter in Petrovina, representing musician angels, can be dated in late 15th or early 16th century. Musician angels and cherubs on the vault of the parish church of St Peter in Petrovina closely resemble the type of angels common in late-15th and early-16th century painting in Germany and Switzerland. Similar characteristics can be discerned in angel figures on the vault of the Carmelite monastery in Frankfurt, with drapery folds and physiognomies executed in thin black lines, just like the angels in Petrovina.

Different postures and movements of musician angels in Novigrad na Dobri suggest a more unrestrained treatment of body movement, characteristic of the late phase of Gothic painting. The rendering of drapery folds by means of roughened, loosely defined forms, which indicate certain weariness in comparison to Gothic movement, may suggest a somewhat later date of execution, in late 15th or early 16th century. The author accentuates a group of wall paintings located in the area south of the Sava River, in her earlier research associated to the wall paintings in the chapel of St Anthony in Zadobarje, which includes the wall paintings in the pilgrim chapel of Our Lady of the Snow in Volavje and the parish church of the Nativity of the Blessed Virgin Mary in Svetice. The author dated the wall paintings of this group in the second quarter of the 16th century and attributed them to the activity of a local workshop connected to a group of wall paintings in Slovenia of the so-called circle of »Croatian painters«. The recently discovered fragment of a wall painting representing the motif of Jacob's Ladder in the parish church of St Nicholas in Žumberak can, according to the author, also be linked to this group.

The recent restoration work in the chapel of St Anthony in Zadobarje included the cleaning of the wall paintings on the north wall of the nave, which display affinities with Slovenian examples connected to the group of »Croatian« painters. The scene of the Adoration of the Magi in the chapel of St Anthony in Zadobarje is similar to the scene of the same subject in Maršiči, and common features can also be discerned in the scenes of the Adoration in Lopata as well as in Nadlesk, on wall paintings signed by master Toma from Senj and dated 1511, which represent the basis for the recognition and identification of the »Croatian« group of painters in Slovenia.

The aforementioned analogies constitute new arguments for connecting the cycle in Zadobarje with the group of wall paintings in Slovenia ascribed to the activity of »Croatian« painters. The comparison with Slovenian examples brings forth new conclusions on the workshop which executed wall paintings in Zadobarje, Svetice and Volavje, identified as a local workshop of painters from the Croatian Littoral active in inland Croatia and Slovenia.

The fragment of the wall painting with the motif of Saints Fabian and Sebastian in the chapel of All Saints in Trg near Ozalj, stylistically similar to the workshop of the master from Podpeč, proves that at the end of the Middle Ages this part of inland Croatia was more open to influences from the Mediterranean circle, probably related to the expansion of the possessions of the Frankopans and their patronage of wall painting.